

UOT 81

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.2.74>

TƏBƏRRÜK CAHANGİRLİ*

İNGİLİS DİLİNDƏ “HOME” KONSEPTİNİN LİNGVOPRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalənin məqsədi ingilis dilində HOME (HOUSE) anlayışlarını öyrənmək, nəzərdən keçirilən anlayışların ingilis koqnitiv dünyagörüşündə digər fundamental anlayışlarla qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etməkdir. Tədqiqatın məqsədləri aşağıdakılardır: ingilis linqvistik dünyagörüşlərində EV (home) anlayışlarının təmsilinin spesifikliyini müəyyən etmək, Azərbaycan dilində danışanların linqvistik şüurunda ev məfhumunun təmsilinin spesifikliyini aşkar etmək. Müəlliflər rezidentlərin linqvistik şüurunda ev anlayışının strukturunu müəyyən edir, müasir Azərbaycan dilçilərinin home/house) anlayışlarının şərhinə yanaşmalarını müqayisə edirlər və tədqiqatın elmi orijinallığı buradadır. Aşağıdakı nəticələr əsaslandırılır: HOME/HOUSE anlayışları mənaca oxşardır, çox qatlı quruluşa malikdir.

20-ci əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində koqnitiv dilçiliyin və linqvokulturologiyanın inkişafı bu elmlər çərçivəsində frazeoloji fondun öyrənilməsi üçün yeni imkanlar açır. Dünyanın linqvistik şəkillərinin, anlayışlarının, milli-mədəni stereotiplərinin frazeoloji materiallardan istifadə etməklə tədqiqi çox səmərəli olduğunu sübut etdi ki, bunu kifayət qədər elmi əsərlər sübut edir. Dünyanın linqvistik şəkillərinin tərkib hissəsi kimi dünyanın frazeoloji şəkillərinin öyrənilməsi də dilçilik və mədəniyyətsünashğın, mədəniyyət dilçiliyinin, koqnitiv dilçiliyin inkişafına və mədəniyyətlərarası ünsiyyətlə bağlı problemlərin həllinə mühüm töhfə verəcəkdir.

Açar sözlər: linqvopraqmatik, linqvistika, konsepsiya, ev anlayışı, şüur

Giriş

Dilə koqnitiv yanaşma onun işlədilməsinə insanın daxili dünyasının inikası kimi deyil, həm də ətraf dünyanın insan şüuru vasitəsi ilə dərk olunmasında dilin necə zəmin yaratmasına nəzər salmağa imkan verir. Koqnitiv araşdırmalar insan yaddaşında qeydə alınmış universal təcrübə və milli mentalitetin, onun dəyər və prioritetlərinin dərindən başa düşülməsinə yönəlmişdir. Konseptlər insanın ətraf dünyanı əsas dərkətmə vahidləri, yəni çoxdərəcəli, kollektiv şüurda bu və ya digər dil formasında predmetləşmiş mədəni-əhəmiyyətli, universal-milli səciyyəli sosiopsixoloji törəmələrdir.

Aktuallıq. Dil gerçəkliyin ən qüdrətli ifadə vasitəsidir, baxmayaraq ki, insan idrak və qarşılıqlı təsir prosesində digər ifadə vasitələrindən də əhəmiyyətli dərəcədə yararlanır. İnsan fikrinin hərəkət etdiyi linqvistik dünya ətraf dünya ilə koordinasiya idrak prosesinin əsasını təşkil edir. Məhz buna görə də dil elmi bilikləri əhatə edən daha mükəmməl deduktiv nəzəriyyələr yaradır. Konsept gerçəklikdə bölünməz ikitərəfli vəhdəti təmsil edir: o, bir tərəfdən, koqnitiv sistemin hissəsi kimi, dildə obyektivləşərək dildənkənar dünyanı konseptuallaşma və kateqoriyalaşmasını yerinə yetirir, digər tərəfdən, mədəniyyət konstatı kimi isə etnik və sosial xüsusiyyətləri özündə refleksiya edir. Dünyanın konseptual mənzərəsi dildə əks olunur, dünyanın konseptual mənzərəsinin mədəni aspektləri də dil vahidlərinin semantik təhlili vasitəsi ilə araşdırılır və aşkar edilir.

Tədqiqat metodları. Mövzunun məzmununa uyğun olaraq müqayisəli, linqvistik, tarixi və təsviri metodlardan istifadə edilmişdir.

Əsas təhlil

Ənənəvi olaraq müasir dilçilikdə diskurs, semantik, üslubi və praqmatik aspektlərdən öyrənilir. Diskursun praqmatik təhlilinin əsasında isə onun sosial cəhətdən şərtlənmiş proses kimi nəzərdən keçirilməsi dayanır. Bundan başqa, praqmatik aspekt dilxarici amilləri - ünsiyyət situasiyasını, danışmaq aktının iştirakçılarını və onların məqsədini, status və ünsiyyət motivlərini əhatə edir.

Mətnin praqmatikləşmiş forması olan diskurs insanın subyektiv psixologiyasını əks etdirir və buna görə də danışanla sıx bağlıdır. Diskurs praqmatik müstəvidə ünsiyyət iştirakçılarının qarşılıqlı təsir sahəsini təmsil edir. Diskursun praqmalinqvistik araşdırılması mətndə müəllifin iştirakının xüsusiyyətlərini, habelə dinləyiciyə ünvanlanması amilini nəzərə almalıdır. Beləliklə, diskursun praqmatik strukturunda üç komponenti: 1) *danışıqda əks olunan real gerçəklik*; 2) *müəllif başlanğıcı*; 3) *adresata müraciət ayırd edilməlidir*.

Praqmalinqvistik təhlil, bir tərəfdən, müəllifin potensialının aşkar edilməsinə, yəni danışanın öz söyləminin predmet-məzmun tutumuna münasibətinə yönəlməlidir. Digər tərəfdən, diskursun yaranmasında əsas cəhət onun dinləyənə istiqamətlənməsi, diskursun ünvanlılıq amilidir ki, bunu da T.A. Deyk “*praqmatik kontekst*” adlandırmağı təklif edir [**Error! Reference source not found.**, s.26].

Danışan nəzərdə tutulan ünsiyyət prosesinin uğurla tamamlanmasına praqmatik kontekstin həmin danışq aktının tələblərini təmin etdiyinə əmin olduqda həyata keçirə bilər, əks halda kommunikativ uğursuzluq hadisəsi baş tutacaqdır. Danışıq aktının praqmatikləşmə dərəcəsinin başlıca göstəricisi kimi danışanın dil kompetensiyası, onun dil kimliyinin formalaşması çıxış edir.

Diskursun praqmalinqvistik tədqiqi danışanın mətndə müxtəlif formalarda ifadə olunmuş intensiyasını inkar etməməlidir. Bu tədqiqat işində praqmatik təhlilin obyektini kimi ingilis dilində “ev” konseptinin reallaşdığı leksemlər və leksik ifadələr çıxış edir. Danışıq aktının diskursiv təhlili dilin işlədilməsi, ideyaların ötürülməsi və inandırma və sosial-praqmatik aspektlə səciyyələnən “dil-koqnitiv-kommunikativ” modeli təmsil edir.

Bundan əlavə, konseptlərin yaranma təbiətinin insan təfəkkürünün müxtəlif sahələrini əhatə etdiyi kimi, konseptosfer də kompleks hadisə kimi, təfəkkürün praqmatik reallaşması kimi, ümumilikdə isə qeyri-verbal təfəkkürün varlığının sübutu kimi mövcuddur [**Error! Reference source not found.**, s.158]. Diskursun praqmalinqvistik aspektdən öyrənilməsi danışq aktına kommunikatörün sosial praktikası kimi müraciət etməyi tələb edir. Bu cür yanaşmada diskursa “*dəyərlər, sosial normalar və şərtlər*” sosial fəaliyyətin verballaşmış forması kimi baxıla bilər [5, s.90]. Danışıq situasiyası və kontekstlə, daha doğrusu, konsituasiya ilə bağlı olan diskursa praqmatik aspektdən yanaşma tələb edir ki, bu da konkret intensionallığa malik sözləmə tələffüz, referensiya və predikasiyanın fərqləndirildiyi danışq aktı keyfiyyətində baxılmalı olduğu ideyasını önə çıxarmış olur.

Metaforun semantik strukturu ikinci nominasiya aktında işlədilmiş leksemin ilkin mənasının yenilənmiş strukturu kimi müəyyən edilir. Leksik və praqmatik kontekstlərlə müqayisədə komponentlərin ilkin tərkibinin yenidən qruplaşdırılması baş verir: potensial komponentlər aktuallaşdırılır, ziddiyyət təşkil edən komponentlər kənarlaşdırılır. Aktuallaşmış komponentlər metaforikləşmənin əsasını təşkil edir. İlkin nominativ mənada onlar konnotasiya sahəsinə, metaforlaşmış mənada isə özək semləri keyfiyyətində denotativ məzmunu daxil olurlar.

Konseptoloji yanaşma çərçivəsində kommunikativ kompetensiya bacarıqlarının birləşməsi kimi baxılmalıdır, birincisi, adresata arzu olunan təsiri göstərmək üçün mədəniyyət vahidlərinin seçilməsi, ikincisi, bu mədəniyyət vahidlərinin dildə adekvat ifadə vasitələrini tapmaq lazımdır [5, s.25]. Kommunikasiya prosesində danışanın rolu mətni linqvistik və kontekst cəhətdən tərtib etməkdən ibarətdir. Danışanın intensiyası dinləyənə deyilənə münasibətdə müəyyən fikri bildirməyə və ya hər hansı bir hərəkətə sövqetməkdən ibarətdir. Məsələn, A.A.Leontiyev bu prosesdə aşağıdakı fazaları qeyd edir: a) *motivasiya*; b) *danışıq intensiyasının formalaşması*; c) *daxili proqramlaşdırma (söyləmin sintaktik tərtibatı)*; d) *proqramın reallaşdırılması* [4].

Leksik vahidlərdən fərqli olaraq, konseptlər şüurun, mental leksikonun vahidlərini təmsil edir. Konseptlərin əsas xüsusiyyəti digər konseptlərlə əlaqəliliyi, daha dəqiqi, təcrid olunmamalarıdır.

Onlar konseptual sistemə daxil olan digər konseptlərlə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. Qeyd edək ki, müasir ingilis dilində “ev” leksik-semantik sahəsinin əsasında “home” konsepti dayanır. Tədqiqatçıların EV “home” anlayışına olan sonsuz marağı onun insanın ekzistensial mahiyyətində əsas mövqeyi ilə yanaşı, ŞƏXS, AİLƏ, DOSTLUQ, SEVGİ, VƏTƏN anlayışları ilə əlaqəsi ilə izah olunur. Konsepsiya dünyanın insanın şüurunda əks olunmasıdır və onun məzmunu müəyyən bir dilin əlamətləri ilə açılır [1, s. 73-78]. Y.S.Stepanovun ardınca biz anlayışı “insan şüurunda mədəniyyət yığımı”, sözü müşayiət edən ideyalar, biliklər və assosiasiyaların “bağlaması” kimi başa düşürük [6, s. 575].

Tədqiqatın aktuallığı insan şüurunda kainatın modelləri kimi “ev”, “home/house” anlayışlarının davamlı əhəmiyyəti və müxtəlif, xüsusən də kritik vəziyyətlərdə evin mənasının axtarışı ilə bağlıdır.

Rupert Bruk “Əsgər” şeirində home konseptini yaxşılaşdıraraq (goodness), evdə (home) və kənddə (the countryside) təcəssümünü ustalıqla təsvir etmişdir [2, s. 146]. Ev bir ingilis üçün kainatın mərkəzidir. Ruhunu işdən sonra buna can atır, səyahətləri zamanı bunu xəyal edir və digər dəyərlərdən daha çox qiymətləndirir. İngilislər «Home, sweet home»- “Ev, şirin ev” deyirlər və dəsəmələrdə vinyetlərlə yazırlar: «There is no place like home»- “Ev kimi yer yoxdur” [3, s. 88]. Aşağıdakı atalar sözləri də onların ev kimi evə müstəsna münasibətini təsdiqləyir: East or West, home is best; Home is home though it be never so homely; Dry bread at home is better than roast meat abroad - evdən yaxşı yer yoxdur. İngilis evinin fərqli xüsusiyyəti onun rahatlığıdır.

Buna görə də həm özünüz, həm də yaxınlarınız üçün rahatlıq yaratmaq lazımdır: to feel at home – to feel relaxed, comfortable and happy; make yourself at home – you relax and feel comfortable as if you were in your own home or in a very familiar situation; at home – you feel relaxed; home and dry – to feel safe; a home from home – a place where you feel as comfortable as you do in your own home; make somebody free of one’s house – kimisə qarşılamaq, evi ixtiyarına vermək; a home bird – someone who chooses to spend most of his time at home because he is happiest there; hearth and home – home, especially a family house; safe as houses – secure, not dangerous; at home ground – they feel confident and secure because they are in the area where they work or live, or are doing something that is very familiar to them; give somebody etc. the run of the house – give smb enough freedom, permission, to use one’s house as it was his own.

Başqa bir atalar sözü məlumdur: «An Englishman’s home is his castle»- “İngilislərin evi onun qalasıdır”. Həqiqətən də evdə ünsiyyətin mümkün olduğu digər ölkələrdən fərqli olaraq, britaniyalılar evlərinə çox ciddi yanaşır və restoran və ya kafedə görüşməyi üstün tuturlar [4, s. 117]. Tərkibində olan frazeoloji vahidlər

“home” və “house” komponentləri də “uğur” mikroetnokonseptini ifadə edə bilər:

hit a home run – they do something what is very succesful; home in one – succesful in a first attempt to reach, strike, find, classify; from the cabin to the White House – from humble and obscure beginnings to a position of power, wealth and influence; bring down the house – the audience claps and cheers loudly for a long time bacuse they liked the performance so much; keep a good house – qonaqları qəbul etmək yaxşıdır; be home free – 1) to be able to succeed or get what you want easily bacuase you have an advantage, 2) to have done the most difficult part of something, so that the rest will be easy; pack the house – to attract a full audience , fill a theatre, concert hall.

“Ev” makroetnokonseptinin birbaşa komponenti “ailə” mikroetnokonseptidir.: bring home the bacon – 1) to earn enough money for the family to live on, 2) in sport to win or do well; keep house – ev saxlamaq; a broken home – a home or a family background in which parents are divorced or separated; charity begins at home – one’s first care must be for one’s family, one cannot care for others and neglect one’s family; hearth and home – a family house; keep the home fires burning –

maintain in good order one’s family home, or a domestic or civil front, while awaiting the return of those serving in the army; a stately home – a house formally, or still lived, in by the British nobility and gentry, esp. those houses built on a lavish scale in extensive grounds which in recent years have been opened to the public; a woman’s place is in the home – a woman’s role in life is to manage a home and bring up children; the man/lady of the house – the householder of a family home; master/mistress in one’s own house – in fact as well as in name, the head of one’s household, whose decisions etc must be accepted. J. Paxmanın qeyd etdiyi kimi, Avropa dillərində “privacy” sözünün analoqu belə yoxdur. Bu söz ingilislərin bağçası olan öz ayrıca evinə sahib olmağını izah edə bilən, ailələrini qorumaq və məxfiliyi qorumaq istəyidir. İngilislərdən başqa heç bir xalq özünü vətəni ilə bu qədər yaxından tanıya bilməz (“house”) [5, s. 118-119]. The English country house əsas yoldan uzaqda yerləşir, özü haqqında “qışqırmır” [6, s. 118], dövlətçiliyi simvollaşdırır.[7, s. 155].

“Home” – İngilislərin Vətən anlayışı qədər sahib olduqları əziz məkan budur. “Home”- bura sizin ailənin yaşadığı yerdir, həm də insanın özünü rahat hiss etdiyi xəyalı bir yer ola bilər: One’s spiritual home – the place where one is, or thinks one could be, happiest; the country and its inhabitants to which one feels a stranger attachment than to one’s own country, Go where he will, a wise man is always at home – Ağıllı insan getdiyi yerdə həmişə evdədir; Home is where the heart is – Eviniz ürəyinizin olduğu yerdir [1, s. 140].

Beləliklə, tədqiqat göstərir ki, dünyanın ingilis frazeoloji mənzərəsindəki “ev” anlayışı makroetnokonseptdir ki, o da öz növbəsində “home” və “house” linqvokulturoloji anlayışlarını özündə cəmləşdirir və bu anlayışlar öz növbəsində mikroetnolara bölünür: «family», «Fatherland», «house» и «building», «house», «audience» anlayışları.

Nəticə.

Beləliklə, aşağıdakı nəticələrə gəlirik: müasir elmdə anlayışlara koqnitiv dilçilik, dil fəlsəfəsi və semantika, linqvokulturologiya, regional dilçilik və mədəniyyətlərarası ünsiyyət mövqelərindən baxılır. Konsepsiyaların öyrənilməsi həm eyni linqvistik və mədəni birliyin nümayəndələri, həm də müxtəlif dillərin və milli-mədəni icmaların nümayəndələri arasında daha yaxşı qarşılıqlı anlaşma üçün zəruridir; home konsepsiyasına həsr olunmuş elmi işlərin təhlili göstərir ki, alimlər aşağıdakı hadisələri qeyd edirlər: a) atalar sözü və frazeoloji vahidlərinin tərkibində ev sözünün mənasının konnotativ mənalardan mənimlənməsi nəticəsində vətən, doğma mənşə və valideynlərin yaşayış yeri anlayışına genişlənməsi. Mənanın genişlənməsi semə <ev - ərəzi - qəsəbə - yurd - vətən> mərhələli aktuallaşması zamanı metonimləşmə hesabına baş verir; b) Ailə evinin modeli iyerarxikdir: modelin fərdin evindən cəmiyyətin evinə qədər genişlənməsi var; c) HOME konsepsiyasının şifahi həyata keçirilməsi ilə ingilis dilindəki atalar sözlərinin sayı çoxdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Ворожцова, И.Б. Личностно-деятельностная модель обучения иностранному языку / И.Б.Ворожцова. – Ижевск: Удмуртский университет, – 2002. – 342 с.
2. Белова Е. Е.. Концепт как единица картины мира автора (на материале романа Дж. Фаулза «Женщина французского лейтенанта») // Когнитивные исследования языка. 2019. № 37. С. 973-978
3. Гак, В.Г. Прагматика, узус и грамматика речи // Иностранные языки в школе, – 1982. №5, – с. 11-17.
4. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А.Леонтьев. – Москва: КомКнига/ URSS, – 2005. – 216 с.

5. Лютянская, М.М. Языковая реализация концептосферы “родственные отношения” в английской языковой картине мира новоанглийского периода / Автореф. дис. канд. филол. наук. / – Санкт-Петербург: – 2009. – 24 с.
6. Слышкин, Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – Москва: Изд-во РУДН, – 2000. – 128 с. Режим доступа: <http://images.humanities.Edu. Ru/pubs/2003/htm>.
7. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. Изд-е 3-е. М.: Академический Проект, 2004. 982 с.

**AzTU, f.ü.f.d., baş müəllim*

E-mail: tabarrukcahangirli@aztu.edu.az

Tabarruk Jahangirli

LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF THE CONCEPT "HOME" IN ENGLISH

The article aims to study the concepts HOME (HOUSE) in the English language, to identify the interrelation of the concepts under review with other fundamental concepts in the English cognitive worldviews. The research objectives are as follows: to identify the specificity of HOME (HOUSE) concepts representation in the English linguistic worldviews, to reveal the specificity of home concept representation in linguistic consciousness of the Azerbaijani speakers. The authors identify the structure of the concept home in the linguistic consciousness residents, compare modern Azerbaijan linguists' approaches to interpreting the concepts HOME/HOUSE), and herein lies the scientific originality of the research. The following conclusions are justified: the concepts HOME/HOUSE are similar in meaning, they have a multi-layer structure.

The development of cognitive linguistics and linguoculturology at the end of the 20th – beginning of the 21st centuries opens up new opportunities for studying the phraseological fund within the framework of these sciences. The study of linguistic pictures of the world, concepts, national and cultural stereotypes using phraseological material has proven to be very fruitful, as evidenced by a sufficient number of scientific works. The study of phraseological pictures of the world as an integral part of linguistic pictures of the world will also make a significant contribution to the development of linguistic and cultural studies, cultural linguistics, cognitive linguistics and to solving problems related to intercultural communication.

Key words: *linguopragmatics, linguistics, concept, concept of home, consciousness*

Табаррук Джахангирли

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА «ДОМ» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Целью статьи является изучение концептов HOME (ДОМ) в английском языке, выявление взаимосвязи рассматриваемых концептов с другими фундаментальными понятиями в английских когнитивных мировоззрениях. Задачи исследования: выявить

специфику репрезентации концепта ДОМ (HOUSE) в английских лингвистических картинах мира, выявить специфику репрезентации концепта дом в языковом сознании азербайджаноговорящих людей. Авторы выявляют структуру концепта дом в языковом сознании жителей, сравнивают подходы современных азербайджанских лингвистов к интерпретации концепта home/house), и в этом заключается научная новизна исследования. Обоснованы следующие выводы: понятия home/house схожи по смыслу, имеют многослойную структуру.

Развитие когнитивной лингвистики и лингвокультурологии в конце XX – начале XXI века открывает новые возможности изучения фразеологического фонда в рамках данных наук. Очень плодотворным оказалось изучение языковых картин мира, концептов, национально-культурных стереотипов на фразеологическом материале, о чем свидетельствует достаточное количество научных работ. Изучение фразеологических, картин мира как неотъемлемой части языковых картин мира также внесет значительный вклад в развитие лингвострановедения, лингвокультурологии, когнитивной лингвистики и в решение проблем, связанных с межкультурной коммуникацией.

Ключевые слова: *лингвопрагматика, лингвистика, концепт, концепт дома, сознание.*

Filologiya elmləri doktoru Akif İmanlı tərəfindən təqdim edilmişdir.

İlk daxilolma tarixi: 05.04.2025

Son daxilolma tarixi:20.05.2025